

KAFILLIK SHARTNOMASINI QO'LLASH BO'YICHA MILLIY TAJRIBA

Xo'jayeva Malohatxon Fozilxo'ja qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti, Sport huquqi yo'nalishi magistranti.

E-mail: khujayevam@gmail.com<https://doi.org/10.5281/zenodo.15608228>

Bozor iqtisodiyotida ishonchli shartnomaviy munosabatlar muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, qarz majburiyatlarini ta'minlash vositalari sifatida kafillik institutining huquqiy mexanizmlari iqtisodiy xavflarni kamaytirish, kreditor manfaatlarini himoya qilish va fuqarolik muomalasini barqarorlashtirishga xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasida ushbu institut Fuqarolik kodeksida alohida tartibga solingan bo'lib, amaliyotda keng qo'llaniladi.

O'zbekiston qonunchiligida "kafillik shartnomasi" fuqarolik huquqida majburiyatlarni ta'minlashning muhim mexanizmlaridan biri hisoblanadi. U O'zbekiston Respublikasi hududida amalga oshirilayotgan moliyaviy va tijorat operatsiyalarida alohida ahamiyatga ega. Ushbu huquqiy institut iqtisodiy faollikni rag'batlantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, chunki u kredit xavflarini kamaytirishga yordam beradi va kreditlash jarayonlarini osonlashtiradi. Kafillik shartnomasining huquqiy tartibga solinishi asosan O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi, "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonun, shuningdek, mazkur qonunchilikni qo'llash masalalarini sharhlovchi O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining qarorlariga asoslanadi.

Kafillik shartnomasi umumiy turdagi shartnomalardan bir qancha o'ziga xos xususiyatlari bilan farq qiladi. Dastlab, kafillik shartnomasini umumiy tarifiga to'xtalib o'tsak, O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 292-moddasiga muvofiq, kafillik shartnomasi – bu bir shaxs (kafil) boshqa bir shaxs (qarzdor)ning kreditori oldida uning majburiyatlarini to'liq yoki qisman bajarishini kafolatlash majburiyatini oladigan kelishuvdir¹.

Bu ta'rif kafillik shartnomasining uch tomonlama xarakterini aks ettiradi: bunda ishtirokchilar — **kafil, asosiy qarzdor va kreditor**. Diqqatga sazovor jihat shuki, kafillik shartnomasi kelajakda yuzaga keladigan majburiyatlarni ta'minlash uchun ham tuzilishi mumkin. Bu esa ushbu huquqiy vositaning istiqbolli qo'llanilishini ko'rsatadi va uzoq muddatli shartnomaviy munosabatlar hamda yirik loyihalarni amalga oshirish imkoniyatini kengaytiradi. Kafillik hali aniqlanmagan majburiyatlarga ham tatbiq etilishi mumkinligi taraflar uchun kelajakdagi majburiyatlarning bajarilishiga ishonch bilan qarash imkonini yaratadi. Bu, ayniqsa, bosqichma-bosqich rivojlanadigan yoki o'zgaruvchan shartlarga ega shartnomalarda dolzarbdir.

¹ O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi, (1995) <https://lex.uz/docs/-111189>

O'zbekiston qonunchiligi kafillik shartnomasi uchun majburiy yozma shaklni belgilaydi².

Ushbu talabga rioya qilinmagan taqdirda, kafillik shartnomasi haqiqiy emas deb topiladi.

Yozma shaklga qo'yilgan qat'iy talab ushbu turdagi shartnomalarda aniqlik va huquqiy aniqlikni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, kelgusidagi kelishmovchiliklarni oldini olishga xizmat qiladi. Yozma kelishuv mavjud bo'lishi barcha taraflarning o'z huquq va majburiyatlarini aniq tushunganligini hujjat bilan tasdiqlaydi. Bu holat ikki ma'nolilik va noto'g'ri talqin qilish ehtimolini kamaytiradi hamda og'zaki va'dalar asosidagi huquqiy nizolar xavfini minimallashtiradi.

Bundan tashqari shartnomadagi asosiy masala bu taraflarning huquq va majburiyatlari, ayniqsa javobgarlik masalalari ekanligi sir emas. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksida kafillik shartnomasidan kelib chiqadigan javobgarlik hajmi va chegaralari belgilab o'tilgan.

Agar qonunchilik yoki kafillik shartnomasida boshqacha tartib belgilanmagan bo'lsa, kafil asosiy qarzdor bilan birgalikda kreditor oldida solidar javobgarlikni o'z zimmasiga oladi³. Bu shuni anglatadiki, kreditor majburiyatning bajarilishini qarzdordan ham, kafildan ham — birgalikda yoki alohida holda, to'liq yoki qisman — talab qilish huquqiga ega. Shu bilan birga, qonunchilik kafillikning subsidiar javobgarlik shaklini ham nazarda tutadi, ya'ni bunday holda kafil faqat asosiy qarzdor o'z majburiyatini bajarmagan taqdirda javobgar bo'ladi. Odatda kafilning javobgarligi asosiy qarzdorning javobgarligi bilan bir xil hajmda bo'ladi va asosiy qarz summasi, foizlar, penya va qarzni undirish bilan bog'liq xarajatlarni o'z ichiga oladi. Solidar javobgarlik prinsipi kafil uchun kuchli rag'batlantiruvchi vosita bo'lib, u asosiy qarzdorning majburiyatlarni bajarishini ta'minlashda manfaatdor bo'lib qoladi, chunki kreditor istalgan vaqtda to'liq summani bevosita kafildan talab qilishi mumkin.

Bundan tashqari O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksida kafillik shartnomasining umumiy huquq va majburiyatlari belgilangan. Kafil kreditorning talabiga qarshi asosiy qarzdor ilgari surishi mumkin bo'lgan e'tirozlarni bildirish huquqiga ega. Bu huquq faqat asosiy majburiyat bilan bevosita bog'liq bo'lgan e'tirozlar bilan cheklangan. Agar kafil qarzdor o'rniga majburiyatni bajarsa, u to'langan summa miqdorida, shuningdek, ushbu majburiyatni bajarish bilan bog'liq zararlar uchun asosiy qarzdorga regress (orqaga talab qilish) huquqini qo'lga kiritadi.

O'z navbatida, asosiy qarzdor kreditor oldidagi majburiyatini bajarganidan so'ng bu haqda darhol kafilga xabar berishi shart. Bu majburiyat kafillik asosida shartnoma ikki marta bajarilishining oldini olishga qaratilgan, chunki bunday holatda kafil ham, qarzdor ham

² O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi, (1995) <https://lex.uz/docs/-111189>

³ O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi, (1995) (293-modda) <https://lex.uz/docs/-111189>

majburiyatni bajargan bo'lishi mumkin va bu esa kreditorning asossiz boyishiga olib keladi. Kafilga asosiy qarzdorning e'tirozlarini ilgari surish huquqining berilishi adolat tamoyilini ta'minlaydi va asosiy qarzdorga nisbatan huquqiy jihatdan qo'llab bo'lmaydigan majburiyatlar uchun kafildan javobgarlik talab qilinishining oldini oladi.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 298-moddasida kafillik shartnomasini bekor bo'lish masalasi yuritib o'tilgan. Fuqarolik kodeksiga ko'ra, Qonunchilik kafillikni bekor qilish uchun bir qator asoslarni belgilagan. Ular jumlasiga quyidagilar kiradi: asosiy majburiyatning tugashi; asosiy majburiyat kafilning roziligisiz o'zgartirilgan bo'lsa, bu uning javobgarligini oshirsa yoki boshqa noqulay oqibatlarga olib kelsa; qarzdorning o'rniga boshqa shaxsga qarz o'tkazilishi, agar kafil yangi qarzdor uchun javob berishga rozi bo'lmasa; kreditor qarzdor yoki kafil tomonidan taklif etilgan tegishli majburiyat bajarilishini rad etsa; yoki kafillik berilgan muddat o'tib ketgan bo'lsa. Bundan tashqari, Fuqarolik kodeksi yoki boshqa qonun hujjatlariga muvofiq, kafillik shartnomasi sud tomonidan haqiqiy emas deb topilishi mumkin. Kafillikning tugatilishiga oid aniq asoslarning mavjudligi kafillarni asossiz yoki uzoq davom etuvchi javobgarlikdan himoya qiladi va kafillikning faqat aniq shartlar va aniq majburiyatlar bilan bog'liq bo'lishini ta'minlaydi.

Kafillik shartnomasini bekor bo'lishi taraflarda huquq va majburiyatlarni tugatilishiga olib kelsa, haqiqiy emas deb topilishi taraflarni avvaldan vujudga keltirgan huquq va majburiyatlarni avvaldan mavjud emasligini ko

3. Bank qonunchiligi kontekstida kafillik shartnomasi

3.1. Banklar kafil sifatida:

Ko'pincha kafil sifatida bank, boshqa kredit tashkiloti yoki sug'urta tashkiloti ishtirok etadi. O'zbekiston Respublikasining "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonunida banklarning kafillik berish faoliyatini tartibga soluvchi maxsus normalar mavjud. Banklar tomonidan beriladigan kafilliklar kreditlar va kredit liniyalari kabi turli xil bank mahsulotlarini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Kafillik kontekstida banklarning bevosita tilga olinishi (kafolatdan farqli ravishda), shuningdek "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonunning mavjudligi, moliyaviy institutlarning O'zbekiston iqtisodiyotida kafilliklar taqdim etishdagi muhim o'rnini ko'rsatadi. Bu banklar tomonidan beriladigan kafilliklar bank qonunchiligiga muvofiq kuchliroq tartibga solinishi va alohida talablarga bo'ysunishi mumkinligini anglatadi. Bu holat bank operatsiyalari bilan bog'liq moliyaviy barqarorlik va xavf boshqaruviga oid ehtiyot choralarini aks ettiradi.

Bundan tashqari bugungi kunda kafillik shartnomalari asosan bank kafolati shartnomalarida ham o'z aksini topmoqda. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksidas, oddiy kafillik ("kafillik") va bank kafolatlari ("bank kafolati") o'rtasida aniq huquqiy farq keltirilmagan bo'lsa-da, bank, kredit tashkiloti yoki sug'urta tashkilotining "kafolat" sifatida ishtirok etishi bu atamaning aynan bank kafolatini anglatishini ko'rsatishi mumkin. Bank kafolati odatda asosiy shartnomadan mustaqil bo'ladi va foydalanishga haqli shaxsga (benerfisiarga) belgilangan shartlar yuzaga kelganda to'lovni olish huquqini taqdim etadi. Shuningdek, bank kafolatlari ko'pincha hujjatli (dokumentar) bo'lib, ular bo'yicha to'lov faqat benerfisiar tomonidan belgilangan hujjatlar taqdim etilgan taqdirda amalga oshiriladi. Bank kafolatlarining mustaqilligi va hujjatli xarakteri foydalanuvchi uchun yuqori darajadagi xavfsizlikni ta'minlaydi, chunki to'lov asosiy shartnoma bo'yicha mumkin bo'lgan nizolardan qat'i nazar, hujjatli talablar bajarilgan taqdirda amalga oshiriladi. Bu xususiyat bank kafolatlarini tijorat bitimlarida, ayniqsa xalqaro savdo operatsiyalarida ishonchli vositaga aylantiradi. Ushbu munosabatlar O'zbekiston Respublikasining "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"⁴ gi Qonunining taqdim etilgan parchalarida bank faoliyatining umumiy tartibga solinishi haqida ma'lumotlar mavjud, ammo banklar tomonidan kafillik berishda qo'yiladigan aniq talablar batafsil bayon etilmagan.

Ushbu masala bo'yicha to'liq ma'lumot olish uchun qo'shimcha huquqiy tadqiqot o'tkazish talab qilinadi.

Bundan tashqari kafillik munosabatlarini tartibga solishda Oliy sud tomonidan chiqariladigan Plenum Qarorlari

4. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi tomonidan talqin va qo'llash amaliyoti

4.1. Kredit shartnomalari bo'yicha qaror (2006 yil):

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi va Oliy xo'jalik sudi Plenumining 2006 yil 22 dekabrda "Kredit shartnomalari bo'yicha majburiyatlarni ta'minlashni tartibga soluvchi fuqarolik qonunchiligini qo'llashning ayrim masalalari to'g'risida"gi qarori, kafillik shartnomalari jumladan, kredit shartnomalaridan kelib chiqadigan majburiyatlarning ta'minlanishini tartibga soluvchi fuqarolik qonun normalarini qo'llash yuzasidan muhim izohlarni o'z ichiga oladi. Qaror sudlarga kafillik shartnomasining yozma shakliga qat'iy rioya etilishi zarurligiga e'tibor qaratishni tavsiya etadi va ushbu talabga rioya qilinmagan taqdirda yuzaga keladigan huquqiy oqibatlarni tushuntiradi. Shuningdek, qarorda qarzdorning javobgarligi hajmini aniqlashga oid ko'rsatmalar beriladi, bu esa bevosita kafilning javobgarligiga ta'sir ko'rsatadi. 2006 yilgi Plenum qarori quyi instansiya sudlariga Fuqarolik kodeksining kafillik shartnomalariga doir normalarini, ayniqsa

⁴ O'zbekiston Respublikasining "Banklar va bank faoliyati to'g'risida" gi Qonun <https://lex.uz/docs/-4581969>

kredit shartnomalari kontekstida, bir xilda va izchil qo'llash uchun zarur huquqiy yo'nalishni beradi.

Zamon o'zgarishi bilan qonunchilikka ham o'zgartirish, yangi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish zarurati vujudga kelishi tabiiy hisoblanadi. Shu sababli, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2020 yil 3 iyuldagi 12-sonli qarori bilan 2006 yil 22 dekabrda Plenum qaroriga bir qator o'zgartirishlar va qo'shimchalar kiritilgan. Jumladan, 1-bandda Tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlash davlat jamg'armasi tomonidan berilgan kafilliklar bo'yicha yangi qoidalar kiritilgan. Unga ko'ra, kreditorlar avval asosiy qarzdordan qarzni undirish bo'yicha barcha choralarni ko'rishlari shart, jumladan, garovga qo'yilgan mol-mulkka da'vo qo'yish va boshqa kafillarga murojaat qilish lozim. Faqat davlat ijrochisining qarzdorning (yoki boshqa kafillarning) mol-mulki etarli emasligini tasdiqlovchi qaroridan keyin, kreditor Jamg'armaga da'vo qo'yish huquqiga ega bo'ladi. Bu o'zgarish Davlat jamg'armasining oxirgi instansiya kafili sifatida himoya qilinishini ko'zda tutgan davlat siyosatini aks ettiradi, ya'ni boshqa imkoniyatlar tugagandan keyingina u javobgarlikka tortilishi mumkin.

O'zbekiston fuqarolik qonunchiligida kafillik shartnomasi kreditorning huquqlarini himoya qilishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Mazkur institut orqali shartnomaviy intizomni kuchaytirish, shuningdek iqtisodiy xavflarni kamaytirish mumkin.

Bank kafolatlari esa xorijiy mamlakatlar tajribasida mustaqil majburiyat sifatida keng qo'llaniladi. O'zbekistonda ushbu yo'nalishda quyidagi takliflarni bildirish mumkin:

- ✓ Kafillik shartnomasi va bank kafolatlarini aniq farqlovchi normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish;
- ✓ Bank kafolatlari institutiga oid alohida qonun qabul qilish;
- ✓ Kafillik muddati, huquqiy oqibatlari va javobgarlik mexanizmlarini yanada aniqlashtirish;
- ✓ Chet el tajribasi asosida kafillikning subsidiar va solidar javobgarlik shakllarini aniq huquqiy mezonlar asosida tartibga solish.

Shunday qilib, kafillik va unga o'xshash majburiyatlar bo'yicha huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish, O'zbekistonning fuqarolik-huquqiy tizimini yanada ishonchli va barqaror qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. 1996 yil 29 avgust. // <https://lex.uz>

2. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining “Fuqarolik ishlari bo‘yicha sudlar tomonidan majburiyatlarni ta’minlash vositalarini qo‘llash amaliyoti to‘g‘risida”gi qarori. – 2020 yil, №09.
3. Karimov A. A. Fuqarolik huquqi. 1-kitob. – Toshkent: TDYuI nashriyoti, 2020. – 484 b.
4. Baur, F., & Stürner, R. *Bürgerliches Gesetzbuch: Kommentar*. 25. Auflage. München: C.H. Beck, 2023.
5. Zimmermann, R. *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Oxford University Press, 1996.
6. Bridge, M.G. *The Law of Suretyship*. London: Sweet & Maxwell, 2017.
7. White, J.J., Summers, R.S. *Uniform Commercial Code*. 6th ed. St. Paul: West Academic Publishing, 2017.
8. United Nations Commission on International Trade Law (UNCITRAL). *Model Law on Secured Transactions*, 2016. – [<https://uncitral.un.org>]
9. UCC Article 3, 5 & 9 – *Uniform Commercial Code*, National Conference of Commissioners on Uniform State Laws, 2020.
10. Comparative Law Reform Reports: Suretyship and Bank Guarantees. – International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT), 2018.
11. Kölner Schrift zum deutschen und europäischen Privatrecht. *Kautionsrecht in Europa*. Köln: Carl Heymanns Verlag, 2020.
12. Lando, O., & Beale, H. (Eds.). *Principles of European Contract Law (Part I & II)*. – The Hague: Kluwer Law International, 2000.
13. Radcliffe, P., & Cross, C. *Bank Guarantees and Performance Bonds*. 4th ed. – London: Sweet & Maxwell, 2021.